

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/Croatica.69.8>

UDK: 930.85(450:497.58)"17"

Primljen: 15. VII. 2025.

Prihvaćen: 21. X. 2025.

PRIJATELJSTVO U PROSVJETITELJSTVU: O PREPISCI JULIJA BAJAMONTIJA I ALBERTA FORTISA¹

Katja Radoš-Perković

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

krperkov@ffzg.unizg.hr

ABSTRACT

FRIENDSHIP WITHIN THE ENLIGHTENMENT: ON THE CORRESPONDENCE BETWEEN GIULIO BAJAMONTI AND ALBERTO FORTIS

The paper is based on the latest edition of letters by Giulio Bajamonti, a medical doctor, composer and polymath from Split (Ivana Tomić Ferić, HAZU – HMD, Zagreb, 2024), which offers for the first time the transcription and translation of a rich correspondence from several domestic and foreign archives. The research will consider only the letters and concepts exchanged between Giulio Bajamonti and the Italian naturalist Alberto Fortis, with the aim of shedding new light on their relationship, and the roles they played in each-other's lives and works, and of confirming the thesis on their long-lasting friendship. The investigation focuses on the interpretation of the letters' content within the context of Italian and Dalmatian Enlightenment and Neoclassicism, with regard of the topics they

---

¹ Članak je plod istraživanja u sklopu znanstvenoga projekta *Između znanja i neznanja. Ideje, prakse i nasljeđe prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama* (LIGHT), koji financira Hrvatska zaklada za znanost (IP-2024-05-5581).

were concerned with, the problems they shared, and the very differing environments from which their letters were dispatched.

Key words: Giulio Bajamonti; Alberto Fortis; correspondence; Italian Enlightenment; Dalmatian Enlightenment

1. UVOD

Putovanja talijanskoga prosvjetitelja, istraživača, prirodoslovca Alberta Fortisa po Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća otvorila su Europi vrata u dalmatinsko zaleđe i pružila određen uvid u krajolike, običaje, domoroce i njihovu kulturu.² Njegov je prikaz zatim dovođen u pitanje, osporavan, analiziran, ali nije prestao biti predmetom polemika i proučavanja sve do suvremenosti. U knjizi *Viaggio in Dalmazia*, koja je ubrzo nakon prvoga izdanja u Veneciji 1774. prevedena na engleski, njemački i francuski (Wolff 2001: 77), europski čitatelji prvi su put čuli za „prijatelja Giulija Bajamontija” (Fortis 1774: 351, 361, 354, 447), doktora medicine svježe promoviranoga s padovanskoga sveučilišta, koji je Fortisa pratio u dalmatinskim pustolovinama i koji je tijekom tih istraživanja razvio vlastite etnografske i filološke interese, uz brojne druge, umjetničke, društvene i prirodoslovne, što će njegovati do kraja života. Premda je Fortis već tih sedamdesetih godina u spomenutoj knjizi Bajamontija nazivao *amico*, njihovo se prijateljstvo u tom desetljeću tek začelo i trajalo je, sudeći po korespondenciji, puna dva i pol desetljeća. Brojni proučavatelji Fortisovih doprinosa europskoj kulturi i znanosti 18. stoljeća i manje brojni proučavatelji Bajamontijevih spomenuli su i nekad istaknuli njihovu poslovno-prijateljsku suradnju, najčešće na temelju pisama ili koncepata pisama pohranjenih u arhivu splitskoga Arheološkog muzeja i još u nekim domaćim i stranim arhivima. Tako je Bajamonti postao poznat posredno, u Fortisovoj sjeni, kao njegov intelektualni privezak, zadužen za „ilirska” pitanja, a da se njegovi brojni drugi znanstveni doprinosi u medicini (primjerice knjiga o kugi, eseji o prehrani dojenčadi, o bolestima maternice, o zagađenosti zraka itd.), u stočarstvu i poljoprivredi (eseji o uzgoju goveda na Hvaru, o isušivanju imotskih močvara itd.), u kemiji, gospodarstvu, minera-

---

² Iako znanstvenici poput Venturija i Wolffa tvrde da je Fortis svoja prekojadranska istraživanja započeo 1770. na Cresu, Muljačić nam daje podatak da je već 1765. posjetio Istru, a putovanje i istraživanje na Cresu i Lošinju smatra njegovim drugim putovanjem u naše krajeve. Usp. Muljačić (1996: 19–22), Wolff (2001:77), Venturi (1990: 77).

logiji, filologiji, prijevodnoj i autorskoj književnosti i raznim drugim poljima uopće nisu probili ni do hrvatske javnosti, a kamoli do međunarodne.³

Tek 2024. objavljena je važna knjiga odabranih prepisanih, prevedenih i kritički obrađenih Bajamontijevih pisama (primljenih i poslanih) kao rezultat dugogodišnjega istraživanja muzikologinje Ivane Tomić Ferić, jedine znanstvenice koja se, nakon Ivana Milčetića početkom 20. stoljeća (1912) i Duška Kečkemeta 1970-ih (usp. Bajamonti 1975), potrudila objaviti različite Bajamontijeve rukopise, poput rječnika glazbenih termina, muzikalija i nedavno zbirke pisama. Prva i najopsežnija prepiska koju autorica donosi u knjizi jest upravo ona s Albertom Fortisom.⁴ Osim najvećega broja pisama i koncepata prenesenih iz splitskoga arhiva dodana su i sporadična pisma pronađena u drugim arhivima, poglavito u dubrovačkom i u jednome talijanskom.⁵ Tako ukupno imamo 42 Bajamontijeva pisma ili koncepta upućena Fortisu,⁶ u vremenskom rasponu od 1787. do 1798. godine, te 69 Fortisovih pisama ili koncepata upućenih Bajamontiju,⁷ u mnogo širem vremenskom razdoblju, od 1772. do 1796. U ovome se radu istražuje topos njihova prijateljstva u kontekstu prosvjetiteljskih interesa, aktivnosti i proizvodnje, na temelju sadržaja spomenutih pisama, na temelju stila komunikacije i jezičnog registra te na temelju usporedbe s provjerenim biobibliografskim i povijesnim podacima.

2. PRIJATELJSTVO BAJAMONTI-FORTIS

U uvodu spomenuti topos prijateljstva između Bajamontija i Fortisa potječe, kako je već rečeno, iz Fortisova djela *Viaggio in Dalmazia*, a u teorijska proučavanja uvodi ga Ivan Milčetić: „U Italiji je njegov najbolji prijatelj abbate

³ Jedini temeljito obrađen aspekt Bajamontijeva stvaralaštva jest skladateljski i muzikološki doprinos zahvaljujući dugogodišnjem radu Ivane Tomić Ferić. Dobar kompendij Bajamontijeve intelektualne i istraživačke raznovrsnosti jest zbornik radova *Splitski polihistor Julije Bajamonti* urednika Ive Frangeša iz 1996. Duško Kečkemet objavio je 1975. prijevode na hrvatski nekoliko Bajamontijevih djela, poput ulomaka iz traktata o kugi, o povijesti grada Splita, o gospodarskome društvu i još nekoliko drugih.

⁴ Nakon Fortisa ostali su pošiljatelji i primatelji objavljene korespondencije izdavač Giacomo Storti, dubrovački plemići Miho, Luka i Antun Sorgo, Deša Gozze Bassegli, Marija Giorgi Bona i suprug Luka te pisci i pjesnici Junije Resti i Đuro Ferić.

⁵ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Državni arhiv u Dubrovniku, arhiv obitelji Kavanjin-Capogrosso u Muzeju grada Splita i biblioteka muzeja Correr u Veneciji. Usp. Tomić Ferić (2024: 14).

⁶ Milčetić je popisao samo 22 pisma u splitskom arhivu. Usp. Milčetić (1912: 211–213).

⁷ Milčetić ih navodi 64. Usp. Milčetić (1912: 231–239).

Fortis, u Dubrovniku najodličnija vlastela, osobito Miho Sorgo, pa učeni pop Ferić⁸ (1912: 104). Milčetić, osim toga, daje prvu ocjenu Bajamontijeve prosvjetiteljske orijentacije, koja, zanimljivo, podrazumijeva određeni stupanj hedonizma: „Priajte! je humanite [*sic!*] i svakoga napretka. Kao da je i on volio uživaće, no mnogo maće od svoga prijate!a Fortisa” (isto: 195). Na Milčetićevu opsežnu studiju nadovezali su se svi sljedeći hrvatski proučavatelji Bajamontijeve ostavštine, a fortisološkim istraživanjima u Hrvatskoj najveći je doprinos dao Žarko Muljačić. Tako se sredinom 20. stoljeća glasoviti filolog i talijanist neminovno dotaknuo i Bajamontijeve korespondencije, ali je Bajamontijevo raznovrsno stvaralaštvo spomenuo tek sporadično, kratko i paušalno u svega nekoliko članaka (Muljačić 1955, 1961), u kojima je naglasak stavljen na nadopunu biografskih podataka, poput kontroverzi vezanih za Bajamontijev brak te za njegove dubrovačke veze i prijateljstva.⁹ U ranijem Muljačićevom članku iz 1952. (*Iz korespondencije Alberta Fortisa*), u kojem se bavi isključivo Fortisovim dubrovačkim adresatima, Bajamonti se spominje u bilješci,¹⁰ u kontekstu odnosa s Fortisom, te se čak ocjenjuje da je bio ovisan o Fortisu, „s kojim ga je inače vezalo i iskreno prijateljstvo i sličan pogled na svijet” (1952: 82). Pomoću Muljačićevih fortisoloških istraživanja, u kojima se iscrpno obrađuje kronologija Fortisovih boravaka i znanstvenih aktivnosti u našim krajevima kao i osobne veze s uglednim stanovnicima mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike, moguće je rekonstruirati velik broj događaja opisanih u Bajamontijevoj korespondenciji i utvrditi razvoj i prirodu odnosa s Fortisom tijekom dva i pol desetljeća poznanstva. Velik broj pisama iz ove

⁸ Prenosi se u izvornoj grafiji citiranoga izdanja.

⁹ Članak iz 1955. usredotočen je na nadopunu i ispravke nekih Milčetićevih tvrdnji, dok se članak iz 1961. bavi trima različitim Bajamontijevim rukopisima koje povezuje zanimljiva filološka komponenta: prijevodom Racineove *Ifigenije na Aulidi*, epistolarnom poemom *Il viaggio* i esejem *Sull'ammorbamento dell'aria...* (O zagađenosti zraka u Splitu uzrokovanoj velikim brojem prosjaka). Ovaj potonji, iz domene javnoga zdravstva, proučava se isključivo s filološkog aspekta jer sadrži zapis govora siromaha na hrvatskom. Nijedan se Muljačićev članak ne referira na Bajamontijev poslovno-prijateljski odnos s Fortisom. Usp. Muljačić (1955, 1961).

¹⁰ Muljačić, opet na temelju arhivskih dokumenata i biografskih podataka, dokazuje Bajamontijevo autorstvo pjesme *Lode di Ragusa* (Pohvala Dubrovniku) ili *Addio alla patria* (Zbogom domovini). U bilješci tvrdi da je Bajamonti „kao pjesnik slab i neoriginalan” pa se tu možda krije razlog nesklonosti da se temeljitije bavi njegovim autorskim pjesništvom, a možda i razlog toga zašto se ni nakon Muljačića nitko od uglednih hrvatskih talijanista nije dublje pozabavio tom građom. Usp. Muljačić (1952: 81–82).

korespondencije Muljačić je uvrstio u svoje znanstvene radove o Fortisu (Muljačić 2011), čime ih je učinio dostupnima već mnogo prije ovoga novog izdanja, međutim, ona su korištena isključivo u funkciji dokazivanja biografskih kretanja i okolnosti, pa su raspršena u bilješkama ili rjeđe u glavnome tekstu, s brojnim nepreciznostima u prijepisu, s tek sporadičnim, kratkim prijevodima pojedinih rečenica. Hrvatskim su čitateljima, stoga, većinom bila nerazumljiva, a talijanskima, pretpostavljam, slabo poznata, s obzirom na činjenicu da su se pojavljivala u radovima na hrvatskom, u jugoslavenkim znanstvenim časopisima. Dio Fortisove korespondencije iz splitskoga arhiva objavila je Luana Giurgevich 2010. u izvorniku na talijanskome, pod naslovom *Dall'epistolario di Alberto Fortis. Destinazione Dalmazia* (Iz epistolara Alberta Fortisa. Odredište Dalmacija), što je poslužilo kao referentna transkripcija i za najnovije izdanje Ivane Tomić Ferić.

3. KRONOLOGIJA PISAMA

3.1. Fortisova pisma Bajamontiju od 1772. do 1787.

O počecima poznanstva i suradnje između Fortisa i Bajamontija sedamdesetih godina 18. stoljeća, nažalost, svjedoče samo pisma koja je Bajamonti primio od Fortisa, a nemamo sačuvanih Bajamontijevih pisama njemu. Prije uzajamne prepiske, koju pratimo od 1787, knjiga korespondencije sadrži 34 Fortisova pisma,¹¹ u razdoblju od 30. lipnja 1772. do 20. prosinca 1786. Statistički je većina poslana do listopada 1779. (24 pisma), a od 1779. do 1787. ukupno imamo tek osam pisama, najčešće po jedno godišnje, osim 1781. kada brojimo četiri pisma. Nema nijednoga sačuvanog pisma iz 1775. i 1776. Prva pisma iz 1772. Fortis šalje iz raznih mjesta na dalmatinskoj strani obale i iz zaleđa, gdje je boravio u svojim istraživačkim misijama, geografski vrlo blizu Bajamontiju. Svako započinje s nekim oblikom sintagme „dragi prijatelju” i pripovijeda o dogodovštinama na tim istraživanjima. Uglavnom su formulirana s „Vi”, i tako će ostati u većini dopisništva, no ima primjera oslovljavanja s „Ti”, naoko bez posebnoga razloga, jer, kao i ona na Vi, sadrže pretežno sažetke putešestvije po Biokovu i tamošnjim selima. Prijelaz

¹¹ 32 pisma navedena u prvome dijelu prepiske i dva dodatna (br. 67 i 68) koja su datirana na temelju sadržaja i uvrštena na kraj Fortisovih pisama Bajamontiju (Tomić Ferić 2024: 205–207).

na Ti ukazuje na potencijalno veću prisnost u komunikaciji i odnosima, međutim, u ovoj se korespondenciji pojavljuje mjestimično i nedosljedno, tako da je teško uzeti ga kao mjerilo produbljenja ili zahlađenja odnosa. Primjerice, posljednja pisma iz 1795–1796. sva su na Ti, a upravo u tom razdoblju dolazi do tenzija u komunikaciji, što zbog političkih razlika što zbog polemika u kojima su se obojica našli uslijed nekih Bajamontijevih članaka, o čemu će biti riječi u nastavku rada. U prvoj skupini jednosmjernih Fortisovih pisama nekoliko se puta spominje Bettina, vjerojatna referenca na Bajamontijevu buduću suprugu Elisabettu Trevisan, kćer obrtnika, iz staleža nižeg od Bajamontijevih, što će mu izazvati brojne društvene probleme, udaljavanje od obitelji i privremeno iz Splita, da bi je potajice oženio.¹² Osim dopisivanja u relativnoj geografskoj blizini na početku, dok Fortis obilazi Dalmaciju, slično će se dogoditi 1773, kad Bajamonti boravi u Padovi na školovanju, a Fortis u Veneciji.¹³ Bajamontijeva diploma doktora medicine nijednom se ne spominje, ali Fortis ga opetovano poziva da se makne iz dosadnoga padovanskoga znanstvenog okruženja i dođe se zabavljati s njegovim prijateljima u Veneciji. Muljačić smatra da su se upravo zato u ovom razdoblju pisma pririjedila jer su se korespondenti imali prilike vidati i družiti (Muljačić 1996: 81). Među Bajamontijevim sugovornicima, poznanicima i vjerojatno prijateljima u Fortisovim se pismima spominju istaknuti onodobni znanstvenici i profesori na padovanskom sveučilištu Leopoldo Caldani, Giuseppe Toaldo i Antonio Vallisnieri mlađi, o kojima se u knjizi korespondencije nalaze detaljne biografske bilješke. Među ranim pismima, u onome od 28. ožujka 1773. prvi put nalazimo referencu na to da se Bajamonti zbog nečega naljutio na Fortisa, što u okvirima teze o prijateljstvu predstavlja potvrdu prisnosti i emocionalne involviranosti u život drugoga. U istome pismu prvi se put spominje Fortisova cjeloživotna domaćica/sluškinja/dvorkinja (različito su se interpretirale uloge ove Hrvatice u njegovu životu) Stana Vukošić ili Vukušić, kojoj će potkraj života Fortis oporučno ostaviti imanje u okolici Vicenze i koja se u suvremenim znanstvenim istraživanjima navodi kao potencijalan izvor stihova o Asanaginici.¹⁴ Rečenice u

¹² U knjizi objavljene Bajamontijeve korespondencije nalazi se pismo koje je 21. lipnja 1781. uputio dubrovačkome plemiću Mihi Sorgu, s kojim će održavati dugogodišnje veze, u kojem se neizravno tematizira ova osobna neugodna situacija (djevojka je zatrudnjela) i mogućnost da se Bajamonti i ona vjenčaju u Dubrovniku u najvećoj tajnosti. Ni u jednom drugom pismu ostalim primateljima ne spominje se više ta tema. Usp. Tomić Ferić (2024: 321–323).

¹³ Pisma iz skupine B (Fortis Bajamontiju) br. 1–6, 10–11 i 13.

¹⁴ Usp. podatke o Stani Vukošić ili Vukušić u Tomić Ferić (2024: 103, bilj. 135), Muljačić (1996: 76, 91).

kojima se spominje Stana napisane su na hrvatskom, talijanskom grafijom, što potvrđuje Fortisovo već napredno poznavanje jezika. U ostalim pismima iz 1773. Bajamontija se jednom naziva bratom (*fratello*), sva su na Ti i u svakome mu Fortis daje nekoliko zadataka, uglavnom da mu prikupi neke informacije (o splitskim književnicima, o Neretvi i porijeklu imena rijeke, o grofu opatu Grubišiću¹⁵), ili da mu odabere Boškovićevu pjesmu koju bi se moglo prevesti i objaviti. Nakon tri kraća pisma iz 1774. (posljednje s kraja srpnja), poslanih iz Venecije i s Raba, u korespondenciji imamo pauzu od dvije i pol godine do sljedećega pisma iz ožujka 1777. Krajem 1774, kako saznajemo u Muljačićevoj studiji o Fortisovim putovanjima po Hrvatskoj i Sloveniji, nastupa za Fortisa *teško razdoblje*, koje traje sve do 1778. kada izlaze njemački, francuski i engleski prijevod *Viaggio in Dalmazia*, što će mu poboljšati novčane prilike (Muljačić 1996: 104–105). Teškoće proizlaze najprije iz toga što ne uspijeva dobiti katedru na padovanskom sveučilištu ni mjesto tajnika jedne mantovanske akademije, pa je 1775. prisiljen opet istraživati određena područja za engleskoga mecenu koji je financirao i prva putovanja po Dalmaciji, anglikanskoga biskupa Fredericka Herveya.¹⁶ Sljedeća, 1776. godina, obilježena je Fortisovom polemikom s mladim Sinjaninom Ivanom Lovrićem nakon što je Lovrić objavio svoje viđenje dalmatinskoga zaleđa, stanovnika i običaja i doveo u pitanje Fortisovo.¹⁷ Na tu se temu nadovezuju sva četiri pisma koja je Fortis uputio Bajamontiju 1777.¹⁸ Saznajemo koji znanstvenici i sveučilišni profesori podupiru Lovrića¹⁹ kao

¹⁵ Radi se o grofu opatu Klementu Grubišiću iz Makarske, koji je Fortisa pratio na dijelu putovanja po Dalmaciji 1773, a spominje se u pismu Matiji Soviću od 10. kolovoza 1773. (Muljačić 1996: 71) i u samom Fortisovom *Viaggio in Dalmazia*, gdje se kaže i da je Grubišić iste 1773. preminuo i navode se njegova najvažnija djela (Fortis 1774: 359).

¹⁶ Fortisov najpoznatiji rad plod je angažmana za engleskoga plemića i anglikanskoga biskupa, lorda Fredericka Augustusa Herveya (1730–1803), na nagovor drugoga Engleza iz nižega plemićkog ranga Johna Strangea (1732–1799). Fortis je, dakle, bio plaćen da Herveya vodi po Dalmaciji. U to je doba Fortis bio redovnik augustinac, pa će njegovo dulje izbjivanje iz Venecije izazvati probleme s nadređenima. O kronologiji angažmana i biografskim podacima o ostalim mecenama usp. Muljačić (1996: 34–41), Wolff (2001: 86–87).

¹⁷ *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis, con l'aggiunta della vita di Sočivizca* (Primjedbe Ivana Lovrića na brojne dijelove *Puti po Dalmaciji* gospodina opata Alberta Fortisa, s dodatkom priče o Sočivici).

¹⁸ Osim Lovrića, i trogirski plemić Pietro Nutrizio Grisogono objavio je u Firenzi 1775. raspravu o Dalmaciji i isto tako napao Fortisova gledišta (Tomić Ferić 2024: 113, Venturi 1990: 348–351). Njega Fortis spominje 1777. u nekoliko pisama, prezrivo i usputno, i mnogo se manje uzrujava zbog njegovih negoli zbog Lovrićevih napada.

¹⁹ Marco Carburi, profesor eksperimentalne kemije u Padovi, i Giovanni Arduino, veoma cijenjen talijanski mineralog i geolog (Tomić Ferić 2024: 112b).

i to da Fortis traži od Bajamontija da se on također očituje u njegovu korist. U prvom pismu iz 1777. Fortis spominje i svoj *alter-ego* Pietra Sclamera, Crešanina, pod čijim će imenom tiskati jedan od odgovora na Lovrićeve provokacije,²⁰ te naglašava da želi postati članom splitske akademije baš zato da mu članovi u Splitu pruže potporu protiv Lovrića.²¹ Polemika s Lovrićem okončat će se zbog njegove prerane smrti 1777,²² a financijska kriza riješit će se objavom stranih prijevoda *Viaggia* 1778. zahvaljujući velikoj europskoj popularnosti knjige. Iz te godine u arhivu je sačuvano samo jedno Fortisovo pismo Bajamontiju, ali tu se po prvi put spominje mogućnost da se sam Bajamonti natječe za katedru na padovanskom sveučilištu, što će biti jednom od važnijih tema u kasnijem uzajamnom dopisivanju. Sljedeće, 1779. godine, u tri objavljena pisma provodna je tema posjet Fortisove sluškinje Stane obitelji u dalmatinskome zaleđu. U prvome pismu oslovljava primatelja s „Vi” i piše u formalnijem tonu zato što šalje isto pismo Bajamontiju i Leoneu Urbaniju, dalmatinskome prijatelju liječniku, pa od obojice, odnosno od onoga kome pismo najprije stigne, traži veliku uslugu. Naime, zadužuje Bajamontija, koji će se i odazvati, da dočeka Stanu, da joj pronađe smještaj, a zatim pratitelja do rodnoga sela i da joj bude na pomoći za sve što bi joj moglo trebati. U sljedećem, samo mjesec dana kasnije, traži novosti o Stani, šalje joj pismo i objavljuje da je preselio na svoje imanje u okolici Vicenze, gdje živi kao pustinjač. Što se tiče Bajamontija, njegova pisma u ovoj godini referiraju se na polemiku s napuljskim liječnikom Antoniom Ignaccherom,²³ koji je, sudeći prema šturim podacima, bio ismijavan u talijanskim znanstvenim krugovima, a u svojim se putešestvijama, čini se, našao podno Biokova. Fortis smiruje Bajamontija savjetujući ga neka zanemari

²⁰ Fortisovi biografi složili su se da se radi upravo o Fortisu, a ne o nekom creškom dobronamjerniku (Tomić Ferić 2024: 113b).

²¹ Splitsku akademiju osnovao je, zajedno s Bajamontijem i drugima, liječnik Giovanni Moller 1767. kao gospodarsko društvo (*società economica*). Mletački senat 1771. proglasio je akademiju korisnom i službeno je priznao. Bajamonti je 1774. formulirao radni program naslovljen *Prospetto di studi economici per la Dalmazia* (Prikaz gospodarskih istraživanja u Dalmaciji), što talijanski povjesničar Franco Venturi smatra njegovim osobnim „putovanjem po Dalmaciji”, paralelnim i istovremenim onome Fortisovom zahvaljujući kojemu je stekao uvid u stanje i mogao predložiti poljoprivredne reforme. Usp. Venturi (1990: 362). O dalmatinskim akademijama i akademikima u 18. stoljeću usp. Wolff (2001: 295–301).

²² Lovrićev bajkovito-biografski dodatak o hajduku Sočivici izazvao je jednako velik interes diljem Europe kao i Fortisov prijevod pjesme o Asanaginici. Usp. Roić (2023).

²³ Kratak biografski osvrt nalazimo u bilješci u Tomić Ferić (2024: 127), ali nije jasno što je točno bio predmet polemike i što je Bajamonti osporavao napuljskome liječniku, kao ni kojim je povodom Ignacchera došao u Dalmaciju.

Ignaccherino „graktanje” i ono što nameće neukima. Osim toga, javlja mu da revizori ne dozvoljavaju objavu Bajamontijeva članka jer da je preoštari prema Ignaccheri. Na ovome nejasnom primjeru (jer ne znamo što je bio predmet polemike) vidimo jednu od osobina odnosa/prijateljstva između Fortisa i Bajamontija, a to je da se temeljilo, između ostaloga, na Fortisovoj promidžbi Bajamontijevih eseja najrazličitijega sadržaja, u smislu pomoći i posredovanja u objavi u tamošnjim novinama i časopisima, ali i potpore u javnim polemikama, od kojih će glavne biti navedene u nastavku rada.

U sljedećih nekoliko godina volumen pisama vrlo je različit. Nemamo nijedno 1782. i 1784, tek po jedno 1780, 1783, 1785. i 1786. i četiri pisma 1784. U ovoj fazi njihovih života i prijateljstva Fortis bi silno htio nastaniti se i raditi u Dubrovniku, dok se Bajamonti načelno interesira za posao i preseljenje u Italiju (Mletačku Republiku), međutim, ta je namjera očigledno samo teorijska jer ga Fortis kori što je odbio neko neutvrđeno namještenje koje mu je ponudila izdavačica i novinarka Elisabetta Caminer Turra (pismo od 6. srpnja 1781). Bajamontijevo nedolaženje u Veneciju ili Padovu i nepoduzetnost u slučajevima u kojima su postojale mogućnosti za zaposlenje na sveučilištu bit će predmetom prijekora do kraja dopisivanja. Godine 1783. i 1784. godine su kuge u Dalmaciji, koju je Bajamonti, premda u to doba nije formalno bio gradski liječnik u Splitu, detaljno opisao u knjizi objavljenoj u Veneciji 1786. Zbog zaraze veliki su dijelovi dalmatinskoga teritorija bili u izolaciji pa je tranzit osoba i robe (tako i pisama) bio otežan, što može biti razlogom izostanku pisama. Unatoč uspjehu knjige i reputaciji znalca u pogledu kuge, Bajamonti ne dobiva posao liječnika u Splitu, nego na Hvaru, kamo će se preseliti s obitelji i živjeti do 1790, o čemu u pismima nema spomena. Istovremeno, Fortis je imenovan dvorskim istraživačem Napuljske Kraljevine, tako da i on seli iz Mletačke Republike i, jednako kao Bajamonti, izbiva do 1791, kada se vraća poslije majčine smrti i ostvarene financijske neovisnosti. Fortis će u nekoliko pisama komentirati svoje preseljenje, uvjete ugovora i prirodu posla. Priznat će, primjerice, vrlo otvoreno da u Napulju dobiva plaću, a radi vrlo malo (pismo od 8. travnja 1789). U Fortisovim pismima iz 1780-ih mnogo je primjera intimnosti u komunikaciji koja potvrđuje iskrene prijateljske odnose. Dijelom je razlog tome Fortisov boravak u Dubrovniku od srpnja do listopada 1783, koji Muljačić definira kao posljednji i kao povremeno neugodan (Muljačić 2011: 68), zbog odviše prijateljskih odnosa s tamošnjim plemkinjama i problemima s ljubomornim suprugom jedne od njih. Fortisovo obožavanje svega dubrovačkoga sigurno doprinosi zbližavanju s Bajamontijem, s kojim je dijelio tamošnje poznanike i sam se

dopisivao s mnogima od njih. U jedinom pismu iz prosinca 1786. spominje (bez imena) dubrovačku prijateljicu koja mu je najdraža, najpoželjnija i najpoštovanija (Tomić Ferić 2024: 143), a iz ostatka Fortisove korespondencije i kasnijih istraživanja utvrđeno je da je riječ o Mariji Giorgi-Bona, što je Bajamonti sigurno znao. Mnogo godina kasnije, Fortis će sa sjetom konstatirati da bi se mogao skrasiti u Dubrovniku, jer su se dva uvjeta od tri ispunila (smrt jednoga luđaka – aluzija na Marijina supruga – i financijska stabilnost), ali da se treći promijenio (Marija mu više nije naklonjena, op. a.) i ta „kula u zraku” o kojoj je dugo maštao ne može se ostvariti (pismo od 8. lipnja 1795). Pored ovih vrlo osobnih ispovijesti, jedino pismo iz 1781. sadrži pozdravni zaziv na hrvatskome *Moj draghi priategliu*, što se isto može tumačiti kao znak privrženosti i bliskosti na osnovi prijašnjih zajedničkih dalmatinskih istraživanja i slavističkih filoloških interesa koje će Fortis u drugome dijelu svoga života i rada ostaviti po strani, a Bajamonti produbiti.

3.2. Uzajamna korespondencija od 1787. do 1796.

Iz posljednjih desetak godina korespondencije sačuvana je većina pisama ili bar koncepata, pomoću kojih se cjelovito može sagledati priroda odnosa između Bajamontija i Fortisa. Riječ je o ukupno preko sedamdeset pisama pa se neće ulaziti pobliže u njihov sadržaj, nego će se prikazati teme koje su najviše zaokupile dopisnike. Već je spomenuto, a valja ponoviti i pojasniti, da su Bajamonti i Fortis bili pripadnici školovanoga građanstva (unatoč tome što je Bajamontijeva majka bila splitska plemkinja Jelena Capogrosso Kavanjin) i da su morali raditi da bi se uzdržavali. S tim u vezi jedna od tema koju nalazimo tijekom cjelokupnog dopisničkog razdoblja od 25 godina jest dobivanje mjesta profesora na nekoj od katedri sveučilišta u Padovi. Ta se tema prvi put pojavljuje poslije smrti Antonija Vallisnierija mlađeg (sina glasovitoga istoimenog prirodoslovca i liječnika) u siječnju 1777, kada Fortis snosi posljedice polemike s Lovrićem, na čiju stranu staju ugledni padovanski profesori Carburi i Arduino,²⁴ koji su posljedično protiv Fortisa i u borbi za Valliesnierijeva nasljednika na sveučilištu. Iste godine, u pismu iz rujna, Fortis javlja da je preminuo još jedan profesor, Gian Alberto Colombo, nositelj više katedri, koje su već bile obećane drugima, a da se Vallisnierijeva

²⁴ Usp. ovdje bilješku 19.

nasljednika još nije izabralo.²⁵ Zanimljivo je da u svibnju 1778. (pismo br. 19) poziva Bajamontija da dođe u Veneciju i pokuša osvojiti Vallisnierijevu katedru, nakon što je ni Fortis ni glavni protukandidat Angelo Gualandris nisu dobili.²⁶ Nakon toga, u pismu iz 1780. Fortis dodaje *post scriptum* s podatkom da je preminuo liječnik i profesor praktične medicine Giovanni Bianchini (Tomić Ferić 2024: 130) i da se otvara mjesto na upražnjenoj katedri. No ne piše samo informativno, nego izrazito prijateljski i poticajno: *deh, muoviti finalmente, e caccia la modestia* (pokreni se, napokon, i odbaci skromnost, isto: 129–130), i da nije Bajamontijeva sudbina da trune ondje (u Dalmaciji). 1780-ih, vjerojatno kao posljedica dobivanja spomenutih angažmana u Napulju (Fortis od 1786) i na Hvaru (Bajamonti od 1785), ne spominju se više moguća sveučilišna namještenja. Međutim, po Bajamontijevom povratku u Split 1790, sam će se ponovno angažirati u potrazi za namještenjem nakon što mu još jednom vlasti odbiju dati službu gradskoga liječnika i ponude onu manje uglednu kapelnika u katedrali. U nizu pisama iz 1791. Fortis i Bajamonti razmjenjuju informacije o sveučilišnoj katedrali Giovannija Marsilija²⁷ i činjenici da je ovaj na umoru (umrijet će tek 1794) i da će ga netko trebati naslijediti. U tom času Bajamonti može računati na pomoć jednoga mletačkog senatora kojemu je posvetio knjigu o kugi²⁸ i Fortis ga stalno potiče da to iskoristi i dobije katedru. Naum se neće ostvariti, vjerojatno ne samo zbog Bajamontijeve očigledne nepoduzetnosti nego i zbog negativnog odjeka nekoliko polemika koje su mletačka i dalmatinska javnost pratile u sljedećim godinama. Općenito se tema sveučilišnih katedra i profesura spominje još u pismu od 9. listopada 1795. u kojem Fortis javlja Bajamontiju da njihov prijatelj Leone Urbani nije uspio dobiti katedru pokoj-

²⁵ Kako saznajemo u bilješci u knjizi korespondencije, Colomba će naslijediti Fortisov i Bajamontijev poznanik Giuseppe Toaldo (Tomić Ferić 2024: 118).

²⁶ Ta je priča očigledno trajala mnogo dulje od očekivanoga jer kod Muljačića nalazimo Fortisovo pismo napuljskom plemiću Gaetanu Filangieriju iz siječnja 1781. u kojemu se žali da oni koji biraju profesora za upražnjeno mjesto ne znaju cijeniti vrijednost njegovih radova i da će vjerojatno katedrali dati nov naziv i pronaći nekoga trećega da je preuzme. U engleskom sažetku članka otkrivamo da je Vallisnieri čak bio Fortisov krsni kum, no to očigledno nije mnogo značilo nakon njegove smrti. Usp. Muljačić (2011: 33), Tomić Ferić (2024: 102).

²⁷ Biografska bilješka nalazi se u Tomić Ferić (2024: 60).

²⁸ Riječ je o senatoru Zaccariji Vallarellu kojega je Tomić Ferić u bilješci pomiješala s istoime-nim mletačkim pjesnikom i libretistom koji je umro 1769. i nije mogao primiti Bajamontijevu posvetu 1785. ili štititi ga u devedesetim godinama 18. stoljeća. Usp. enciklopedijsku natuknica na www.treccani.it, *sub voce* (pristupljeno 2. srpnja 2025).

noga Arduina i čudi se što Bajamonti nije još odustao od toga, uz prostački komentar koji će biti naveden među vulgarizmima, koji su u pismima brojni. Kao zaključak ove dopisničke teme i kao pojašnjenje zašto se ustvari ništa od tih planova nije ostvarilo, poslužit će podatak iz Bajamontijeva pisma Fortisu u svibnju 1791. u kojem, nakon komentara o tome kako je padovanska katedra za botaniku nešto uistinu rijetko, odjednom ubacuje razmišljanje o bibliotekarstvu kao idealnome poslu u kojem možeš biti plaćen da imaš na raspolaganju golemu knjižnicu (Tomić Ferić 2024: 61). Čini se da je to bio Bajamontijev ideal, a ne medicina ili glazba.

Druga velika tema koja zauzima dobar dio pisama između 1786. i 1794. jest Fortisova kolekcionarska aktivnost, odnosno opetovani zahtjevi Bajamontiju da mu pronađe i za njega otkupi što je moguće više starinskih kovanica, medalja i drugih antikviteta kojima je dalmatinsko područje očigledno obilovalo. Prvi spomen takve zamolbe nalazimo u pismu od 20. prosinca 1796, na samome kraju, uz napomenu da traži lokalne medalje, viške, hvarske, korčulanske, skadarske itd., a ne rimske, i da je „lud za njima” (Tomić Ferić 2024: 143). Ovaj Fortisov interes i Bajamontijev doprinos nisu u domaćoj literaturi istraženi, tako da čitajući sama pisma nije jasna Fortisova motivacija, pogotovo kad se uzme u obzir da je u sljedećim godinama tema zauzela prvo mjesto u pismima, a njegovi apeli, gotovo vapaji da mu se nešto pošalje, postajali su vrlo naglašeni i sve teatralniji. Kao primjer, slijedi navod iz pisma od 20. listopada 1787, koje započinje riječima:

Bajamonti, anticaglie. Io ne son ghiotto piucchè un gatto non l'è di pesce cotto. Non so s'io t'abbia scritto un'altra volta di questa passion che intorno al core dappoco tempo in quà mi s'è ravvolta e d'ambizion tiemmi luogo e d'amore: ma, s'io già non tel dissì, ora m'ascolta, e fa per lo tuo amico il Cacciatore non di lepri, di starne, o di fagiane, ma di monete Greche e di Romane. Trovami soprattutto oro vetusto; d'oro io mi voglio far tutto un Museo. Sia di Cittadi Autonome, od Augusto, sia familiar, sia Gotico, od Ebreo, quando è oro vecchio io lo bacio e ci ò gusto; e me lo stipo come un Agnusdeo; e, se deggio pur dir la verità, meglio che gli Agnusdei meco ei vi stà. Dopo l'oro, coll'argento monetato faccio accoglienza col beretto in mano; poscia anche al rame, s'è ben conservato, e più al Greco di molto che al Romano. Deh spoglia tutta l'Isola e lo Stato Turco, se non bastasse il Veneziano; metti a contribuzion sani e ammalati e donne, e Preti, e contadini e Frati. Ma mi spedisci presto qualche cosa [...]

Bajamonti, starine. Pohlepan sam za njima više nego mačka za kuhanom ribom. Ne znam jesam li ti već pisao o ovoj mojoj strasti koja mi je u kratko vrijeme zaposjela

srce i ambicijom me i ljubavlju ispunja: ako ti već o tom pisao nisam, slušaj me sada i budi za prijatelja svoga ne lovac na zečeve, jarebice i fazane, nego na novac grčki i rimski. Traži za mene povrh svega staro zlato; zlatu kanim posvetiti cijeli muzej. Bilo da se radi o starom zlatu neovisnih gradova, bilo da se o Augustovu zlatu radi, obiteljskom, gotskom ili hebrejskom, meni je drago, ljubim ga i uživam u njemu; čuvam ga kao *Agnusdeo* (vrsta kovanice, op. I. T. F.) i ako moram reći istinu, bolje da su *Agnusdei* sa mnom. Nakon zlata, srebro i za srebreni novac pružam ruku s kapom poput prosjaka; nakon srebra i bakar, ako je dobro očuvan i posebice ako je grčkog podrijetla, prije nego rimskog. Daj, pročešljaj cijeli otok i sav turski teritorij, ako na teritoriju Venecije ne pronađeš ništa. Mobiliziraj zdrave i bolesne, žene, svećenike, seljake i fratre. Pošalji mi, čim uzmogneš, nešto [...] (Tomić Ferić 2024: 146–147)

U pismu se u istom emfatičnom tonu nastavlja nabranje što sve Bajamonti još može učiniti u tom pogledu. Premda je ovo primjer rječitoga pretjerivanja, u svim pismima što su uslijedila u nekom se obliku spominju nabavka, trošak, nešto vezano uz antikvitete, a vrlo često prisutni su i prigovori da se Bajamonti ne trudi dovoljno, odnosno u Bajamontijevim odgovorima pravdanje da tamošnji mletački dužnosnici traže i nabavljaju iste stvari po Dalmaciji pa se njihova količina i dostupnost smanjuju. Fortisovo ponekad neugodno insistiranje na tome da mu Bajamonti udovolji donekle se razjasnilo u članku Sare de Giorgi (2018) o Fortisovoj korespondenciji sačuvanoj u fondu Biblioteca Civica di Padova. Ondje je, uz ostalo, pronađeno tridesetak Fortisovih pisama markizu Tommasu degli Obizzi od 1784. do 1790. Kako saznajemo, markiz je bio strastven kolekcionar, obitelj je posjedovala veliku zbirku starina i pod njegovim će pokroviteljstvom nastati cijenjena nova zbirka, za koju će velikim dijelom biti zaslužan Alberto Fortis. Autorica u pismima nalazi podatke o tome da je Fortis u Napulju za Obizzija kupovao starine iz poznatih arheoloških nalazišta na jugu poluotoka i na Siciliji.²⁹ Osim podatka da je Fortis zasigurno bio vrlo kompetentan za vođenje ove zbirke, na kraju članka je i transkripcija jednoga od spomenutih pisama Obizziju iz 1790. u kojem se spominju Fortisova potraga za antikvitetima na Siciliji, neke kupovine i njegova čežnja za povratkom u domovinu. Time se djelomično razrješuje pitanje Fortisove motivacije da odjednom tako usrdno i neumoljivo tijekom više godina traži od Bajamontija da mu dostavlja starine. Iz primjera suradnje s markizom Obizzijem može se isto tako pretpostaviti da je Fortis dijelom stvarao i vlastitu zbirku ili da je sličnu

²⁹ Zbirka je dostupna u dvorcu Catajo kraj Padove. Usp. De Giorgi (2018).

suradnju imao s nekim drugim imućnim plemićem. Što se samoga Obizzija tiče, njega se u korespondenciji s Bajamontijem nigdje ne spominje, osim neizravno, u pismu od 10. siječnja 1795. u kojem se govori o zločinu protiv Fortisa i o zločincu kojemu se Fortis namjerava osvetiti *da Letterato* – kao književnik, zbog kojega je morao emigrirati umjesto da podigne tužbu (nije obrazloženo zašto). U bilješci se navodi da je zločinac (*assassino*) upravo markiz Tommaso degli Obizzi i da je 11. studenoga 1794. „pijan i uznemiren, pokušao odsjeći Fortisovu glavu sabljom” (Tomić Ferić 2024: 182). Autorica ne navodi izvor ove informacije, ali ona kronološki koincidira s prestankom traženja starina u Fortisovim pismima Bajamontiju, pa je vjerojatna pretpostavka da je sve prethodno s tim u vezi bilo namijenjeno upravo markizovoj glasovitoj kolekciji.

Kao što je Fortis angažirao Bajamontija da mu pribavlja antikvitete, tako je Bajamonti u pismima Fortisa opetovano tražio da mu objavi, ispravi ili napiše osvrt na neki od znanstvenih radova koji su tijekom njihova prijateljevanja tiskani u Italiji. Fortis je u tome bio odan prijatelj pa je posredovao i kad je izravno uređivao novine³⁰ i kad je trebalo zamoliti druge urednike da objave nešto Bajamontijevo. Bio je isto tako iskren (onako kako se uvriježeno očekuje od prijatelja), pa mu je ponekad neki tekst odbio ili kritizirao ili naprosto dao objaviti u manje prestižnoj tiskovini.³¹

Osim što je posredovao, procjenjivao i uređivao Bajamontijeve radove za objavu, Fortis je u nekoliko prilika dobio zadatak da prevede nešto Bajamontijevo na francuski, poput primjerice u pismu od 15. travnja 1788. u kojem mu šalje zanimljiv medicinski esej na temu *Dissertazione sul nutri-*

---

³⁰ Prema biografskim podacima Fortis je bio jedan od urednika novina *L'Europa letteraria* Domenica Caminera i njegove kćeri Elisabette Caminer Turra, *Giornale enciclopedico* pod vodstvom Caminer Turra, *Opuscoli scelti sulle scienze e sulle arti* Carla Amoretija i Francesca Soavea, *Antologia romana* Gian Lodovica Bianconija, *Notizie letterarie di Cesena* Juana de Osuña, dok je u *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia* i u *Genio letterario d'Europa* bio glavni urednik. Usp. Ciancio (1997).

³¹ Primjerice, u pismu od 30. srpnja 1791. (Tomić Ferić 2024: 164) Fortis potvrđuje primitak nekog rada na medicinsku temu za koji smatra da nije dovoljno ozbiljan da se objavi u *Giornale di Medicina* i da ga je prosljedio izdavačima Caminer Turra i Stortiju da ga oni objave. Možda se radi o članku na temu zbrke u medicinskome nazivlju (*Della confusione de' nomi in medicina e particolarmente di che cosa s'intenda per pleuritide spuria* – O zbrci u medicinskom nazivlju, a posebice o tome što znači pojam pleuritis), koji se spominje u pismu iz svibnja iste godine, ali, prema podacima u bilješci, taj će tekst biti objavljen anonimno u *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia* tek u travanjnome broju 1796. Usp. Tomić Ferić (2024: 61).

mento degli spoppati (Rasprava o prehrani dojenčadi koja je prestala sisati) da ga prevede na francuski i pošalje na neki natječaj na Medicinski fakultet u Parizu najkasnije do kraja godine (Tomić Ferić 2024: 51).³² Što se tiče uređivanja kontroverznih tekstova, postoji primjer eseja o otoku Hvaru, gdje je Bajamonti radio kao liječnik pet godina, i na kraju službovanja za tisak pripremio vrlo kritičan članak o otoku, njegovim stanovnicima i običajima, *Lettera del signor dottor Giulio Bajamonti sopra alcune particolarità dell' isola di Lesina* (Pismo dr. Julija Bajamontija o nekim pojedinostima otoka Hvara).³³ Posvećuje ga Fortisu, pa zbog polemičkoga tona u pismu traži njegovo dopuštenje da ga objavi i moli ga da ispravi tekst, ali da ne dokida *maldicenze* (negativne komentare, neugodne istine) jer ih smatra najboljim dijelovima, a Fortis na sebe preuzima dužnost te krajem godine objavljuje tekst u Napulju kao zasebnu knjižicu.

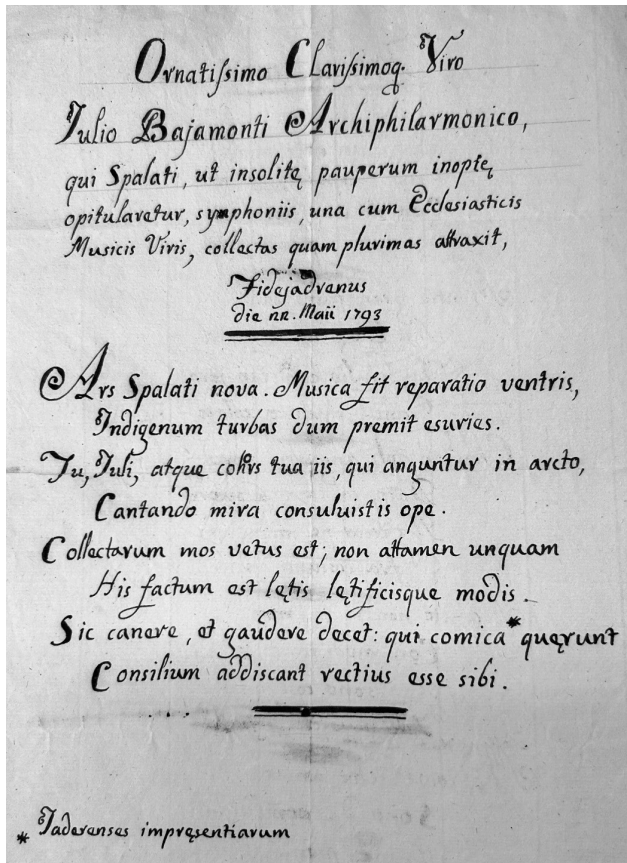
Mnoštvo tekstova što su ih Bajamonti i Fortis razmijenili tijekom dvadeset pet godina korespondencije predstavlja građu za zasebno istraživanje, pa će se preskočiti detalji, međutim, spomenut će se zanimljiva prepiska u vezi s Bajmontijevim osvrtnom na dobrotvorni koncert za splitske siromahe. Naime, Bajamonti je 21. svibnja 1793. u Splitu organizirao dobrotvorni koncert u korist gradskih siromaha i Tomić Ferić pretpostavlja da je njegova uloga u tom projektu nadilazila funkciju katedralnoga zborovođe i orguljaša, pa da je možda tom prilikom bio i dirigent. U latinskim stihovima, prigodno sastavljenima dan nakon koncerta, Bajamontija se naziva *Archiphilarmonico* – glazbenik nadstojnik,³⁴ pa se odatle crpi pretpostavka da je bio i neka vrsta producenta manifestacije.

---

³² Tekst eseja nije dostupan u arhivima, a Bajamonti ga je deset godina kasnije ponudio za objavu izdavaču Giacomu Stortiju (koncepti pisama od 9. studenog 1798. i 6. travnja 1799). Usp. Tomić Ferić (2024: 292, 296). Nema podatka o tome je li zaista objavljen. Usp. Duplančić (1996: 57).

³³ Za detaljnije podatke o članku usp. Duplančić (1996: 57).

³⁴ Dan nakon koncerta, kapucin otac Fedele iz Zadra (tada već u službi u Splitu) pod pseudonimom Fidejadrenus sastavlja nekoliko stihova na latinskome u pohvalu Bajamontiju i organizaciji koncerta. Usp. Tomić Ferić (2024: 626).

Slika 1. Ostavština Julija Bajamontija u Arheološkom muzeju u Splitu.
Signatura II/c-3.

Nakon koncerta, napisao je i poslao Fortisu pismo-osvrt na svečani događaj (pismo od 1. lipnja 1793), zajedno sa spomenutim stihovima, jer je smatrao da događaj valja zabilježiti, budući da u Dalmaciji nije bilo tiskovina i nije bilo drugoga načina da se očuva sjećanje. Fortis mu već u kolovozu javlja da je tekst odbijen (a da stihove smatra neprikladnima za objavu), što iz današnje perspektive nije neobično s obzirom na to da koncert i prepiska koincidiraju s jednom od nekoliko velikih Bajamontijevih polemika u mletačkoj javnosti i tisku, zbog koje mu se moglo uskratiti objavljivanje nečega tako benignoga kao što je osvrt na koncert. Bajamonti je zbog toga u rujnu izrazio žaljenje i više se nije komentiralo događaj, da bi sedam mjeseci

kasnije, u pismu od 22. ožujka 1794, izjavio da Fortisu neće oprostiti to što nije dao objaviti osvrt jer da je tako malo dobrih stvari u gradu i tko zna kad će se dogoditi neka sljedeća (Tomić Ferić 2024: 90), na što mu Fortis krajem travnja odgovara da je u krivu i da je članak sigurno objavljen, ali da ga ne može pronaći. Bajamonti zatim piše da je pregledao sve brojeve novina *Il Genio letterario d'Italia* i da ga nije pronašao. Konačno u kolovozu 1794. Fortis priznaje da, ako ga nije pronašao, vjerojatno nije ni objavljen. Nažalost, nisu pronađeni ni rukopis toga osvrta ni članak o tome u novinama, a bilo bi važno jer su glazbene manifestacije, kako tvrdi Tomić Ferić, bile vrlo rijetke u onodobnome Splitu, a osvrti na koncerte još rjeđi, zbog čega bi se Bajamontiju u zasluge moglo ubrojiti i da je bio jedan od prvih glazbenih kroničara u našim krajevima (Tomić Ferić 2024: 72, 625).

Tema Dubrovnik i dubrovačkih prijatelja, kao i ona razmjene i tiskanja radova, preopširna je da bi se mogla temeljito obraditi u ovome radu, pa će se samo spomenuti kao važna i dugotrajna u korespondenciji između Bajamontija i Fortisa. Obojica su u Dubrovniku ostvarili brojna poznanstva i prijateljstva, a u knjizi Bajamontijeve korespondencije nalazimo posebno poglavlje naslovljeno *Dubrovački adresati* te dio prepiske s dubrovačkim plemstvom i književnicima (usp. Tomić Ferić 2024: 307–580). Najznačajniju ulogu za obojicu imao je Miho Sorgo, dubrovački plemić, senator, poslanik, pjesnik, koji je i sam sudjelovao u kulturnim zbivanjima, financirao ih i podupirao, te je prijateljvao i dopisivao se s velikim brojem talijanskih znanstvenika i uglednih plemkinja.³⁵ Bajamonti se, primjerice, Mihu Sorgu obratio za pomoć u rješavanju neugodne i kontroverzne situacije oko vjenčanja s Elisabettom Trevisan, događaja koji se više u objavljenim pismima neće spomenuti.³⁶ Od Sorga je posuđivao najvažnija europska izdanja jer je njegova obitelj posjedovala odlično opskrbljenu knjižnicu.³⁷ Fortis je pak s Mihom bio još bliži, toliko da je bio s njim kad je 1796. preminuo tijekom zajedničkoga putovanja u Pariz. Osim toga, u dopisništvu s Bajamontijem

³⁵ Kako kaže Venturi: [...] *fu Alberto Fortis a „scoprire” Ragusa* (Alberto Fortis je „otkrio” Dubrovnik), u javnome pismu-članku Elisabetti Caminer Turra, objavljenom u njezinim novinama u ožujku 1781, u kojem entuzijastično hvali grofa Miha Sorga i njegove vrline, ali i druge dubrovačke zaslužnike, poput brata mu Luke ili opate Boškovića i Kunića. Usp. Venturi (1990: 414–415).

³⁶ Osim u tuđima, poput onih koje spominju Muljačić i Fisković s tim u vezi. Usp. Muljačić (1955), Fisković (1979).

³⁷ Primjerice, kad piše pohvalnicu Ruderu Boškoviću nakon njegove smrti 1787, moli Sorga da mu pošalje Boškovićeve radove da ih pročita, prouči i uvrsti u pjesmu.

Fortis će u naletima iskazivati silnu želju da se nastani u Dubrovniku i opisivat će ga kao idealno mjesto za život među ugladenim i obrazovanim ljudima, u koje bi se odmah preselio da ima financijskih mogućnosti.³⁸ Kako je već spomenuto, veliku ulogu u toj čežnji imala je plemkinja Maria Giorgi Bona, dok je u Bajamontijevim pismima vidljiva, čini se, veća negoli samo prijateljska sklonost prema Sorgovoj nećakinji Deši Gozze Bassegli. Dubrovnik je za čitavo vrijeme dopisništva između Bajamontija i Fortisa bio snažna i emotivna poveznica, svojevrsna Arkadija kojoj su obojica težila i povremeno je posjećivala, ali i neostvaren životni cilj za Fortisa.

Osim već spomenutih antičkih kovanica, medalja i drugih vrijednosti, Fortis je od Bajamontija u posljednjem desetljeću dopisništva uporno tražio da mu šalje još nešto, a to su bile različite vrste dalmatinskih vina i bosanski usoljeni jezici. Tijekom višegodišnjih istraživanja i posjeta Dalmaciji i Dubrovniku, Fortis se upoznao s domaćom ponudom vina, a Bajamonti mu ih je slao preko provjerenih kurira čak i kada je dalmatinski teritorij bio u izolaciji, a sve što je ulazilo ili izlazilo bilo je podložno karanteni. Ponekad su obojica zbijala šale na račun toga, pa u jednom pismu Bajamonti kaže da mora požuriti nabaviti jezike ako u Bosni nisu pomrli svi jezičari (*linguisti*, Tomić Ferić 2024: 86), ili Fortis kad kaže da su jezici dobri, da ih je već počeo prevoditi na talijanski i da mu odlično ide (isto: 196), ili u drugom pismu da onih 26 jezika što mu ih je poslao vrijedi više negoli Montanova poliglotska Biblija (*la poliglotta di Montano*) i da zahvaljuje *sine fine dicentes* (podcrtano u rukopisu, isto: 192). Od vina naručuje omiško, vugavu, neku posebnu vrstu pečenoga (*un buon barile di pecenno*, isto: 195)³⁹ i malvaziju. Posljednju zabilježenu pošiljku Bajamonti mu šalje 1796, a Fortis brine samo da mu stigne prije polaska u Francusku. Ova vrsta narudžbi može se interpretirati kao još jedan znak Fortisove privrženosti dalmatinskoj strani Jadrana i autohtonim proizvodima s periferije Mletačke Republike koje nije mogao nabaviti u središnjici. Osim toga, za razliku od antikviteta koji su bili poglavito investicija za nekoga drugog, ovo je naručivao za vlastito uživanje.

Tema kojih se korespondenti dotiču je još mnogo više od spomenutih, no prije osvrta na najvažnije Bajamontijeve javne polemike pod Fortisovim

³⁸ Primjerice u pismu od 6. srpnja 1781. gdje kaže: „[...] ja bih kvragu poslao katedre, akademije, svete Petre i Pavle i došao bih se nadisati zraka koji iscjeljuje, jer ljekovitijeg zraka od onog koji dišu najbolji prijatelji na svijetu, ne znam” (Tomić Ferić 2024: 138).

³⁹ Specijalna likerska vina. Usp. *Pečena vina*, <https://vinopedia.hr/pecena-vina/>, *sub voce* (pri-
stupljeno 15. rujna 2025).

(prijateljskim) okriljem potrebno je zabilježiti nekoliko stilskih osobina u objavljenoj korespondenciji. Već je napomenuto da se uočava česta promjena u obraćanju na Vi i na Ti, pa se tome dodaje da je posljednje Fortisovo na Ti, i da zbog miroljubivog i prisnog tona nema naznaka da neće više biti pisama nakon njega. Stil Bajamontijevih pisama Fortisu možemo usporediti, primjerice, s onim u pismima izdavaču Giacomu Stortiju, koji je formalan i poslovan, jasan u potraživanjima i računovodstven u zaključcima, ili s pismima dubrovačkim plemićima iz obitelji Sorgo, u kojima je ton ljubazan, ali suzdržan i obilježen sviješću o klasnoj nejednakosti. Bajamontijeva pisma Fortisu stilski se razlikuju s obzirom na razdoblja: nemamo pisama do 1787, a tada su ponešto rezervirana jer se Bajamonti nalazi na Hvaru, razmjena je otežana i jako dugo čeka na odgovore, ili se pisma (i privezani članci, knjige, časopisi) gube u transportu. Nakon povratka u Split, komunikacija postaje mnogo frekventnija, prisnija i obilježena polemikama koje se donose u nastavku. Obojica koriste ironiju u izrazu, a nerijetko se služe vulgarnim izrazima posve neprimjerenima pisanoj komunikaciji, odnosno korišteni registar poprima obilježja govornoga jezika.⁴⁰ Pritom je Fortis neumjereniji i agresivniji u izrazu, osobito kad gubi strpljenje zbog Bajamontijeve inercije.⁴¹ Posebno je slikovito Fortisovo pretposljednje pismo, od 9. listopada 1795, u kojem se čudi što Bajamonti još nije odustao od pokušaja da dobije akademsko namještenje te ovako komentira: *E tu non ài deposto la zimarra dottrinale appiè d'una ficaja, o d'una fica? Sbrigati e fallo tosto. Io stimo più che tutte le Scienze un pelo dell'ultima* (Nisi li položio profesorski plašt pod stablo smokve ili pod jednu određenu smokvu? Požuri i učini to odmah! Više cijenim stidnu dlaku određene smokve negoli sve znanosti zajedno, Tomić Ferić 2024: 202–203).⁴² Takav jezični stil bio je moguć samo u vrlo bliskom odnosu i u prepisci koja nije bila namijenjena drugim čitateljima osim prima-

⁴⁰ Primjer ironične i prostačke igre riječi nalazimo u Bajamontijevom pismu od 6. siječnja 1792, koje počinje ovako: *Beato voi se il vostro pene [sic!] è così valoroso per le cose che stanno sotto la pancia come lo è il Pernet per quelle che stanno sotterra!* (Blago vama ako je vaš penis tako vrijedan u pogledu onoga što se zbiva ispod trbuha kao što je Pernet u pogledu onoga što se nalazi pod zemljom!). Usp. Tomić Ferić (2024: 65–66).

⁴¹ Obojica koriste izraze poput *cazzo*, *culo*, *puttana* i slične. Usp. pisma Bajamontijevo od 6. siječnja i 4. studenog 1792. ili Fortisova od 5. studenog 1773, 22. ožujka 1788, 18. ožujka 1791, 7. svibnja, 9. lipnja i 9. listopada 1795.

⁴² Talijanski pojam *fico* – smokva, u inačici ženskoga roda *fica* postaje vulgaran izraz za ženski spolni organ (kao *pička* u hrvatskome) i, metonimijski, može označavati zgodnu, seksualno privlačnu djevojku ili ženu. Usp. *fica*, <https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/fica/>, *sub voce* (pristupljeno 15. rujna 2025).

telja, pa je stoga još zanimljivije vidjeti što je najviše mučilo Bajamontija i izbezumljivalo Fortisa, odnosno koje su Bajamontijeve polemike raspirivane ili razrješavane u međusobnim pismima.

3.3. Polemike

Devedesetih godina Bajamonti će se upustiti u nekoliko javnih polemika, o kojima će često biti riječi u dopisivanju s Fortisom i u kojima će Fortisova potpora, njegove novinske veze i konkretne intervencije u korist Bajamontija biti česte i važne, premda ne uvijek učinkovite, s obzirom na porazne ishode. Do izražaja će doći Bajamontijeva tvrdoglava upornost i Fortisovi pokušaji da ga odvrati od polemiziranja putem novina ili od sudskoga progona onih za koje je smatrao da su ga uvrijedili. Iako se, kako će biti obrazloženo u nastavku, okončanje prepiske pripisuje različitim političkim stavovima prijatelja uoči i nakon pada Mletačke Republike, dijelom bi ono moglo biti rezultat iscrpljujućega Bajamontijeva insistiranja na nekima od ovih polemika i zamjeranja toga što jedan ne pomaže koliko drugi očekuje, odnosno što drugi ne popušta, čak i kad je očigledno da znanstveno nije u pravu. Sve se polemike, rasprave i traženja Fortisove logističke i intelektualne pomoći otvaraju zbog nekog Bajamontijeva teksta. Najprije je to 1791. članak *Biglietto del dr. Giulio Bajamonti di Spalatro a Rafo Ebreo della stessa città* (Poruka dr. Giulija Bajamontija iz Splita Židovu Rafu iz istoga grada), objavljen u *Nuovo giornale enciclopedico d'Italia* u kolovoškome broju, o tome kako je neki (stvaran i živući) Židov Rafo dao pogrešan medicinski savjet njegovoj trudnoj rođakinji Agnezi Cambi, s kojim se on ne slaže. Članak je izazvao veliko negodovanje splitskoga plemstva zato što je objavljen u Italiji i zato što je ugledna plemkinja prikazana kako razgovara i savjetuje se sa Židovom. Slijed polemike pratimo u pismima od 14. srpnja 1791, kada Bajamonti Fortisu šalje tekst za tisak, do 6. siječnja 1792. Uzalud se i nemušto Bajamonti najprije branio argumentom da je književnost puna primjera u kojima žene iz viših staleža razgovaraju s osobama iz nižih i da to nije neprimjereno, da bi zatim opravdao svoj tekst neobičnom i neuvjerljivom pričom o tome kako je Rafo ustvari paravan za neka tri zadarska pokrajinska odvjetnika koja su učinila nešto slično (petljala se nekompetentno u medicinska pitanja), a on je iskoristio lik Židova da bi se njima osvetio za uvredu. Od Fortisa (i od biskupa Stratica i od jedne mletačke dame)⁴³

⁴³ Usp. Tomić Ferić (2024: 63), Duplančić (1996: 68–69).

tražio je da Jeronimu Cambiju, suprugu spomenute rođakinje, pošalju svojevrsna garantna pisma u kojima potvrđuju da tekst nije uvredljiv te u siječnju zahvaljuje Fortisu što je objavio apologiju toga teksta, javlja mu da su se zadarski odvjetnici prepoznali i da prijete objavljivanjem „drskosti” (*impertinenze*) pa ga moli da spriječi objavu takvoga nečega. Fortisova reakcija vrlo je prijateljska prema Bajamontiju i vrlo kritična prema Splitu i Splićanima, koje smatra zaostalima, čak koristi glagolski oblik *spalatreggiare* – „splitizirati” kao sinonim za podršku onome tko je u krivu.⁴⁴ Opet, kao i ranije, prijatelj Fortis nagovara da dođe živjeti u Italiju na nekoliko godina. Druga polemika razvija se oko pjesme *Carmen seculare seculo XIX adproperante* (Svjetovna pjesma za nadolazeće 19. stoljeće) zadarskoga kapucina, oca Fedelea (svjetovno Nicola Busotti, pjesnički Fidejadrenus), onoga što se bio preselio u Split i napisao pohvalne latinske stihove o Bajamontijevom dobrotvornom koncertu za splitske siromahe u svibnju 1793. Vjerojatno zbog tih stihova Bajamonti ima obvezu napisati osvrt na Fedeleovu pjesmu te čak izrađuje i prijevod na talijanski, pa sve to šalje Fortisu i objavljuje anonimno u *Il Genio letterario d'Europa*, u broju iz listopada 1793. (Tomić Ferić 2024: 75). Dvije godine kasnije, u Fortisovom pismu od 7. svibnja 1795, taj mu se pothvat kao bumerang vraća i diskreditira ga usred treće polemike o kojoj će biti riječi. Fortis u pismu javlja da je zbog Bajamontijeve tužbe protiv drugoga kapucina (Giovannija Battiste da San Martina) u Veneciji došlo do „kronološko-moralne analize svega što se među vama dogodilo i što je objavljeno”,⁴⁵ pri čemu je otkriveno da se u pogledu djela oca Fedelea Bajamonti ponio nedostojno: „Ti si se onda pokazao što si titrao jajca fratru Fedeleu i brže-bolje poslao si u Zattin list otrovan tekst i obrušio si se bodljikavim bičem na pjesnika, na hvalitelja, na pobornike i na časopis” (Tomić Ferić 2024: 194).⁴⁶ Čak i u takvoj situaciji očigled-

⁴⁴ Pismo od 10. prosinca 1791. u kojem nakon osvrta na Bajamontijev problem prepričava kako se njega i još jednoga znanstvenika u Padovi (splitizirajući) ocrnilo u korist trećega koji nije bio u pravu. Usp. Tomić Ferić (2024: 166).

⁴⁵ [...] *un esame cronologico-morale dell'accaduto fra di voi due su carte pubbliche*. Citat se odnosi na treću polemiku, onu Bajamontija s fratrom Giovannijem Battistom di San Martino kojega je tužio zbog klevete pa je istraga pokazala da se Bajamonti prethodno nedostojno ponio prema Fedeleu.

⁴⁶ *Tu, pentito d'aver palpato le coglie a Frate Fedele, ài spedito al Giornale di Zatta una respola in carta, ed ài piombato colla frusta uncinata sul Poeta, sull'Estrattista, su' partigiani, sul Giornale*. Referenca na činjenicu da je Bajamonti najprije pisao pohvalno o Fedeleovoj pjesmi i čak je preveo na talijanski, da bi je kasnije „razapeo” u anonimnom članku za druge novine.

ne nedosljednosti i nemoralnosti, Fortis Bajamontija kori (*vedi dura verità ch'io ti debbo dire!* – vidiš kako je okrutna istina koju ti moram priopćiti!), ali u istome pismu staje na njegovu stranu i savjetuje mu da zaboravi na prijezir oca pjesnika (Fedelea), oca znanstvenika (San Martina), Spliciāna i Zadrana i uživa u povjerenju i poštovanju učenih ljudi. Mnogo žešća se polemika razvila u Bajamontijevom srazu s drugim kapucinom, fizičarem i prirodoslovcem, ocem Giovannijem Battistom da San Martinom. Kako saznajemo u jednoj od bilježaka u knjizi korespondencije, u siječnju 1793. objavljen je Bajamontijev članak-pismo *Lettera del sig. Dottore Giulio Bajamonti al chiariss. P. Giovambatista da S. Martino socio delle più illustri accademie sopra i veri autori di certe scoperte* (Pismo g. doktora Giulija Bajamontija presvijetlome P. Giovambattisti da S. Martinu, članu najuglednijih akademija, o stvarnim autorima nekih otkrića), napisan i poslan San Martinu još u kolovozu 1792. (Fortisu u travnju 1793). Taj se članak-pismo referira na San Martinov rad o transfuziji krvi objavljen 1791. Bajamonti je bio uzrujan što San Martino kao novosti iznosi neke poznate znanstvene činjenice i posve zanemaruje istraživanja i rezultate profesora Michelea Rose, s kojim je Bajamonti bio u prepisci oko raznih medicinskih pitanja. U biti, Bajamonti San Martina optužuje da je plagirao Rosu i strahuje da San Martino neće pristati da se objavi cjelovita Bajamontijeva kritika, pa mu u pismu prijeti da će svoj tekst poslati nekamo drugamo ako ovaj ne pristane dati ga u tisak. San Martino objavljuje kritiku na svoj račun, ali nalazi načina da uvrijedi i diskreditira Bajamontija tako što uz njegovo ime stavlja samo titulu liječnika, a uz svoje brojna članstva u uglednim akademijama. Sve će to Bajamonti prepričati Fortisu u *post scriptumu* pisma od 1. lipnja 1793. Ovom javnom raspravom zapravo je sraz dvojice znanstvenika tek bio započeo, a produbit će se nakon što godinu dana kasnije, u rujnu 1794, Bajamonti objavi *Lettera ad uno de' compilatori di questo giornale* (Pismo jednome od urednika ovih novina) u Fortisovom *Il Genio letterario d'Europa*. Riječ je o eseju na temu munja i gromova, odnosno o tome jesu li zvonici izloženiji munjama ako za vrijeme oluje zvone zvona, budući da je u noći s 14. na 15. rujna udar groma ubio zvonara splitske katedrale dok je zvonio (Tomić Ferić 2024: 79). San Martino piše odgovor u drugim uglednim mletačkim novinama i ne slaže se s Bajamontijevom tezom. Bajamonti će Fortisu spomenuti ovaj ili možda još jedan odgovor (ne zna se radi li se o pretisku San Martinova odgovora ili o nečem novom) na njegov tekst o munjama i zvoncima tiskan u trećim novinama (*Gazzetta urbana*) i u travnju 1795. poslat će mu San Martinov odgovor o munjama i još jednom svoj

prethodni kritički članak o transfuziji krvi. Bajamonti sad traži da se Fortis uključi u polemiku i da na temelju poslanih podataka javno diskreditira San Martina kao znanstvenika. Čak ga moli da vidi može li se nešto protiv njega objaviti još u nekim listovima. U svibnju Fortis šalje diplomatski i pedagoški odgovor u kojem Bajamontiju kaže da su on i Paolo Emilio Canal⁴⁷ pročitali tekst i da im se čini seljačkim i lošim, ali ne takvim da vrijeđa njegovo dostojanstvo ni da bi autora bilo potrebno tužiti za klevetu. Kao dodatnu teškoću navodi još činjenicu da je San Martinov odgovor objavljen anonimno, pa bi trebalo tek dokazati da je on autor, a u tom dokazivanju vidjelo bi se da je Bajamonti prvi njega „bocnuo” (*sei stato tu il primo a pungerlo*, Tomić Ferić 2024: 189). Uglavnom, Fortis sugerira da se odustane od progona i da se zadovolji time da San Martinova djela mogu imponirati samo kapucinima i Dalmatincima, ali da će ga fizičari brzo razotkriti kao insekta kakav jest. Nastavlja mu argumentirati zašto bi valjalo odustati i moli ga da mu vjeruje i da se smiri. Ovo je jedino pismo koje započinje s „Vi”, a sredinom prelazi na Ti i jedno je od najdužih među Fortisovima. Nakon samo pet dana, u sljedećem pismu od 7. svibnja, navedenom ranije, Fortis javlja da je Canal ipak podigao tužbu u Bajamontijevo ime i da se sad polemika istražuje. U tom času San Martino objavljuje pohvalan članak o ocu Fedeleu iz Zadra i tu se kapucinske snage ujedinjuju protiv Bajamontija. Fortis opet smatra da se Bajamonti uzrujava preko mjere i da je ustvari sam za sve kriv. U istom mjesecu napisat će još dva pisma, 16. i 18. svibnja, oba miroljubiva i prijateljska, u kojima napominje da je i Bajamonti pogriješio tvrdeći da zvuk zvona privlači munje, a San Martina će posprдно nazivati frate Sanculo (Svetoguzi). Obećaje mu da će objaviti nešto o tome u novinama Elisabette Caminer Turra tako da Bajamonti bude zadovoljan, fratar nezadovoljan a da ne uvrijedi njegova zaštitnika, mletačkoga plemića Alvisea Morosinija.

---

⁴⁷ Paolo Emilio Canal bio je pripadnik mletačkoga plemstva koji je obnašao službu podestata u Imotskom od 1777. do 1780. i za to vrijeme je proveo važne radove u isušivanju tamošnje močvare i prenamjeni za poljoprivredno zemljište, za što mu je dodijeljena posebna medalja. Nažalost, konzultirani bibliografski izvori o Fortisu i Bajamontiju nemaju nikakvih detaljnijih podataka o njemu, a prema Bajamontijevom izvješću o kugi, nakon službe u Imotskome, Canal je službovao još u nekim gradovima u Dalmaciji (Sinju, Kninu), a zatim i u Kotoru i Budvi, za što se ne nalazi potvrde, pa će biti potrebno produbiti istraživanje u nekome od mletačkih arhiva s obzirom na to da je u korespondenciji često spominjan i da je aktivno sudjelovao u spomenutim raspravama i sam se dopisivao s obojicom. U knjizi korespondencije, Tomić Ferić pogrešno mu pripisuje panegirik *Sull'asciugamento della campagna d'Imoschi* (O isušivanju imotskih polja), koji je Bajamontijevo djelo. Usp. Tomić Ferić (2024: 123).

Spominju se tu dva Bajamontijeva pisma od 5. i 9. svibnja, kojih nema u ostavštini, a zatim Fortisov odgovor početkom lipnja u dva pisma, dan za danom, 8. i 9. lipnja, u kojima je jasno vidljivo da je zbog opisane situacije i Bajamontijevih optužbi i ljutnje dugogodišnje prijateljstvo napuklo i krenulo prema kraju. Na Bajamontijevu ljutnju Fortis vrlo iskreno odgovara da je prije mnogo godina imao prilike promijeniti život, ali da nije imao snage i bistrine da to provede pa neka se ljuti sam na sebe. Odgovore na ta pisma imamo samo u obliku koncepata pisama, ali se vidi da je Bajamonti ublažio retoriku i osjetio Fortisovo negodovanje. Nakon ove polemike imamo još samo dva Fortisova pisma i četiri Bajamontijeva, pa je moguće tvrditi da je ona jedan od razloga zašto se dugogodišnja korespondencija polako ugasila.

3.4. Zahlađenje i kraj odnosa

Posljednja pisma objavljena u *Korespondenciji* datirana su: Fortisovo 31. ožujka 1796, a Bajamontijevo 26. ožujka 1798. Premda će obojica nastaviti s radom, istraživanjima, objavama članaka i eseja, njihova komunikacija završava 1796. godine unatoč još jednom Bajamontijevom pokušaju uspostave kontakta dvije godine kasnije. Muljačić ne posvećuje mnogo pozornosti ovom prekidu, ali ga, pozivajući se na Maixnerov članak *Alberto Fortis et la Révolution Française* (Muljačić 2011: 199), smješta u politički prijelomnu 1797. godinu cesije Mletačke Republike Austrijskome Carstvu nakon Mira u Campoformiju. Bajamonti će podržati austrijsku vlast na bivšem mletačkom teritoriju,⁴⁸ dok će se Fortis prikloniti francuskim idealima i politici, osobito u dijelu Napoleonovih osvajanja na poluotoku. Fortisovoj filofrancuskoj struji pridružit će se i dubrovački plemić Miho Sorgo, koji će s njime ujesen 1796. otići na putovanje u Pariz, gdje će iznenada preminuti u noći 23. studenog od moždane kapi (Tomić Ferić 2024: 88). U posljednjem Bajamontijevom pismu Fortisu iz 1798. spominju se to putovanje i smrt dubrovačkoga plemića i prijatelja, pa mu cinično postavlja pitanje: kako je zadovoljan s *Kraljevinom zakona*⁴⁹ i je li zadovoljan činjenicom da je konačno slobodan *come l'aria* (poput zraka). Kao posljednju udicu, poveznicu s desetljećima prethodnih prijateljskih odnosa, Bajamonti spominje da postoji interes za Fortisovom

⁴⁸ Napisat će prigodnu pjesmu na latinskom posvećenu austrijskome caru Franji II. Usp. Duplančić (1996: 58).

⁴⁹ Referenca na jedno od prethodnih Fortisovih pisama, od 10. siječnja 1795, u kojem je upotrijebljena upravo ova sintagma u najavi putovanja. Usp. Tomić Ferić (2024: 182).

najpoznatijom knjigom *Viaggio in Dalmazia* i, opet s dozom ironije, sugerira da neće valjda čitateljima nuditi Farlatijevu ili Lovrićevu knjigu na tu temu, pa da mu radije pošalje francuski prijevod svoje, jer je do njemačkoga teže doći. Iz posljednje opaske može se zaključiti da je knjiga potrebna za novu vlast i nove ugledne čitatelje koji ne vladaju talijanskim, dakle za Austrijance. Govori još o „političkoj metamorfozi” (Tomić Ferić 2024: 89), unutar koje ima potrebu za novim korespondentima, intelektualnim razmjenama mišljenja, pa ga moli da mu ih pribavi. Iz ovoga se pisma vidi da Bajamonti žali za intelektualnim poticajima i mletačkim vezama koje je imao zahvaljujući Fortisu i da se osjeća još izoliranije nego prije. Spomenuto je ranije da Fortisovo pismo od 31. ožujka 1796. ničim ne daje naslutiti da bi bilo posljednje, međutim, u posljednjem pismu iz 1798. Bajamonti kaže upravo to, da otkako je najavio putovanje u Francusku dvije godine ranije, Fortis njemu nije više pisao. U pismima ostalih korespondenata koje su dijelili i koja su uvrštena u izdanje Fortis se spominje još dvaput, u konceptu pisma mladome dubrovačkom grofu Antunu Sorgu od 4. siječnja 1797, u kojem Bajamonti moli da se raspita za Fortisovu adresu u Parizu (Tomić Ferić 2024: 451), i u vrlo kratkome konceptu pisma Deši Gozze Bassegli od 3. veljače 1798. u kojem pita: „Ima li novosti o Fortisu?” (isto: 525). U međuvremenu Bajamonti 1797. u *Giornale enciclopedico d'Italia* objavljuje svoje danas najpoznatije djelo, esej *Il Morlacchismo d'Omero* (Homerovo morlaštvo), i manje poznat, ali vrlo zanimljiv *Se al medico disconvenga la poesia e la musica* (Je li za liječnika neprilično baviti se poezijom i glazbom), za koje je Fortis vjerojatno čuo, možda ih je čitao, ali nije se javio.⁵⁰ Nekako se stječe dojam da je smrću Miha Sorga 1796. i propašću Mletačke Republike godinu kasnije nestalo poveznica između prijatelja, a Fortisov boravak u Francuskoj i ratne okolnosti Napoleonovih osvajanja na talijanskome poluotoku mogle su onemogućiti daljnju interakciju, posebice ako se uzme u obzir da Bajamonti nije imao Fortisovu francusku adresu na koju bi mogao slati pisma. S druge strane, u knjizi korespondencije vidimo da izdavaču Giacomu Stortiju Bajamonti piše u Veneciju do samoga kraja života, do srpnja 1800, što znači da je postojala mogućnost komunikacije.

---

⁵⁰ Prema biografskome članku Fortis je cijelu 1797. proveo u Parizu, vratio se u Veneciju na nekoliko mjeseci, a zatim je opet otputovao u Pariz u rujnu 1798. i ostao je ondje tri godine. Vratio se na poluotok u listopadu 1801, a Bajamonti je preminuo godinu ranije, u prosincu 1800. Usp. Ciancio (1997).

4. ZAKLJUČAK

Prijateljstvo Bajamontija i Fortisa, kako je naglašeno u uvodu, predstavlja topos, gotovo opće mjesto koje se ponavlja u znanstvenoj literaturi i kojemu je u ovome članku namjera bila dati argumentaciju na temelju sadržaja razmijenjenih pisama. S obzirom na veliku količinu od više od stotinu pisama, istaknute su samo neke temeljne osobine i teme, a mjestimično je natuknuto koliko još zanimljivosti kriju. Ono što je iz pisama jasno jest da su Fortis i Bajamonti na neki način zajedno znanstveno stasali, Fortis je uspio izgraditi europsku karijeru i uspio je u prijateljskoj misiji od Bajamontija učiniti najvažnijega splitskog intelektualca u posljednjim desetljećima osamnaestoga stoljeća, umreženoga s brojnim uglednim talijanskim i europskim znanstvenicima. U Dalmaciji je Fortis bio dobrodošao promicatelj i proučavatelj morlaštva, prirodnih i kulturnih bogatstava toga kraja, ali prvenstveno je bio prijatelj i poveznica sa zapadnom jadranskom obalom premda je zapravo istinski cijenio i najviše volio Dubrovnik. Iako nema znanstvenoga uporišta za takve tvrdnje, iz pisama se stječe dojam da je Bajamonti u velikoj mjeri sam doprinio svojoj nepopularnosti među sugrađanima, najprije časnim zalaganjem da oženi trudnu djevojku, ali za tamošnje društvo neprihvatljivim prkošenjem obitelji koja se tome protivila, a zatim određenom dozom neodlučnosti ili inercije ili straha kad je mogao unaprijediti svoj društveni status migracijom u središte Mletačke Republike, odnosno u Padovu, gdje je postojala mogućnost dobivanja sveučilišne katedre. U suvremenoj je literaturi premalo naglašena važnost činjenice da se Bajamontija uopće uzimalo u obzir kao kandidata, s obzirom na prestiž koje bi takvo namještenje donijelo, odnosno da je to bila bjelodana potvrda vrijednosti njegovih istraživanja i objavljenih radova, na temelju kojih se takvo što moglo procijeniti i dodijeliti. Osim toga, često se uz njegovo ime dodaje pridjev *neshvaćen*, međutim, kako je vidljivo iz dopisništva s Fortisom i prikazano u odjeljku o polemikama, bio je prilično glasan i ustrajan u obrani svojih uvjerenja, čak i onda kada nije bio u pravu, ni ljudski ni znanstveno. Na temelju pisama koja su razmijenili, reklo bi se da je Bajamonti, prije negoli *neshvaćen*, u splitskoj sredini bio kažnjavan zbog toga što se intelektualno isticao, što je bio višestruko nadaren u raznorodnim poljima, a to se moglo tumačiti kao temelj za neprihvatljivu oholost. Fortis je kao njegov prijatelj imao ključnu ulogu u tome da ga potiče na rad, istraživanje i doticaj s najnovijom znanstvenom literaturom i da mu pruži ono razumijevanje na koje, pretpostavlja se, nije nailazio osim kod rijetkih sugovornika u domovini.

Korespondencija između Julija Bajamontija i Alberta Fortisa već je odavno detaljno prikazana i interpretirana, međutim dosad nije bila dostupna u cjelovitom obliku, opremljena prijevodima i kritičkim aparatom, pa kao takva, premda poznata, postaje nov resurs za istraživače, posebice kad se uzme u obzir zajedno s ostatkom Bajamontijeve korespondencije koja je uključena u izdanje Tomić Ferić (2024). Valja istaknuti da su se u nizu znanstvenih tekstova, od Milčetića 1912. nadalje, potkradale i ponavljale sitne pogreške koje su sada mahom ispravljene, od transkripcijskih do faktografskih i kronoloških. Fortisologija je većinu ovih pisama negdje prikazala i interpretirala, ali nije posve uvažila Bajamontijevu ulogu u Fortisovom životu i djelu, jer u vrlo detaljnoj biografskoj enciklopedijskoj natuknici Bajamonti nije spomenut (Ciancio 1997), a navedeni su brojni drugi europski znanstvenici s kojima je Fortis imao mnogo manje doticaja i interakcije. Odgovornost za to dijelom je i na hrvatskim istraživačima, koji su Bajamontiju pristupili fragmentarno i površno, u okvirima pojedinih znanstvenih i umjetničkih polja kojima je doprinio, a da se još uvijek većina njegovih djela nije ni digitalizirala, a kamoli prevela i objedinila u cjelovit opus. Izmještanje Bajamontija s margine u središte pozornosti hrvatskoga prosvjetiteljstva pomoći će osvještavanju onoga što je Franco Venturi pronicljivo utvrdio, a što je zapravo temelj njegova prijateljstva s Fortisom:

Vicini e simili i due uomini nella curiosità enciclopedica, nello scetticismo voltairiano, nella volontà di concretezza tutta scientifica nell'affrontare i problemi economici e sociali, uniti ad una vivacissima sensibilità per la poesia e la musica. Famosi l'uno e l'altro, attivi al centro stesso delle riforme e delle discussioni, ma non inseriti mai permanentemente nelle istituzioni religiose ed accademiche, lasciando ambedue un ricordo inquieto, poco rassicurante.

Ova su dva muškarca bila bliska i slična u enciklopedijskoj radoznalosti, u volterijanskome skepticizmu, u namjeri da se posve znanstveno i konkretno suoče s gospodarskim i društvenim problemima, u vrlo živoj sklonosti prema pjesništvu i glazbi. Slavni jedan i drugi, aktivni u samom središtu reformi i rasprava, ali nikad trajno uključeni u vjerske i akademske institucije, ostavili su nemiran i ne baš ohrabrujuć trag. (Venturi 1990: 362)

LITERATURA

- Bajamonti, Julije. 1975. *Zapisi o gradu Splitu*. Prir. Duško Kečkemet. Split: Nakladni Zavod Marko Marulić.
- Ciancio, Luca. 1997. Alberto Fortis. *Dizionario biografico degli Italiani*, 49. www.treccani.it, *sub voce*. (pristupljeno 10. srpnja 2025).
- De Giorgi, Sara. 2018. Scambi epistolari di Alberto Fortis con esponenti della cultura dell'epoca. *La letteratura italiana e le arti*. Ur. L. Battistini et al. Roma: Adi editore. <https://www.italianisti.it/publicazioni/atti-di-congresso/la-letteratura-italiana-e-le-arti> (pristupljeno 4. srpnja 2025).
- Duplančić, Arsen. 1996. Ostavština Julija Bajamontija u Arheološkome muzeju u Splitu i prilozi za njegov životopis. *Splitski polihistor Julije Bajamonti*. Ur. Ivo Frangeš. Split: Književni krug, 13–80.
- Fisković, Cvito. 1979. Julije Bajamonti u Herceg Novom. *Mogućnosti*, 5, 573–584.
- Fortis, Alberto. 1774. *Viaggio in Dalmazia dell'Abate Alberto Fortis*. Venecija: Alvise Milocco. <https://liberliber.it/autori/autori-f/alberto-fortis/viaggio-in-dalmazia/> (pristupljeno 15. lipnja 2025).
- Giurgevich, Luana. 2010. *Dall'epistolario di Alberto Fortis. Destinazione Dalmazia*. Piran: Società di studi storici e geografici.
- Milčetić, Ivan. 1912. Dr Julije Bajamonti i njegova djela. *Rad JAZU*, 192, 97–250.
- Muljačić, Žarko. 1952. Iz korespondencije Alberta Fortisa. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 23, 69–140.
- Muljačić, Žarko. 1955. Splitski književnik Julije Bajamonti. *Mogućnosti*, 10, 2, 795–800.
- Muljačić, Žarko. 1961. Novi podaci o splitskom književniku J. Bajamonti. *Prilozi*, XXVII, 1–2, 47–51.
- Muljačić, Žarko. 1996. *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765–1791)*. Split: Književni krug.
- Muljačić, Žarko. 2011. *Fortisološke studije*. Split: Književni krug.
- Roić, Sanja. 2023. Evropske priče o hajduku Sočivici. *Glasnik odjeljenja humanističkih nauka*, IX, 15–31.
- Tomić Ferić, Ivana. 2024. *Julije Bajamonti: Korespondencija*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatsko muzikološko društvo.
- Venturi, Franco. 1990. *Il Settecento riformatore. L'Italia dei lumi. Tomo secondo: La repubblica di Venezia (1760–1797)*. Torino: Einaudi.
- Wolff, David. 2001. *Venice and the Slavs*. Stanford: Stanford University Press.

SAŽETAK

Rad se temelji na najnovijem kritičkom izdanju pisama splitskoga liječnika, skladatelja i polihistora Julija Bajamontija (Ivana Tomić Ferić, HAZU – HMD, Zagreb, 2024), u kojem se po prvi put donosi prijepise i prijevode bogate korespondencije iz nekoliko domaćih i stranih arhiva. Uzimaju se u obzir samo pisma i koncepti pisama koja su međusobno razmijenili Julije Bajamonti i talijanski prirodoslovac Alberto Fortis, s namjerom da se ponudi nov uvid u njihov odnos i u uloge koje su odigrali jedan drugome u životu i radu, i potvrdi teza o njihovu dugogodišnjem prijateljstvu. Istraživanje se usredotočuje na interpretaciju sadržaja epistolarne građe u kontekstu talijanskoga i dalmatinskoga prosvjetiteljstva i neoklasicizma, s obzirom na teme koje ih zanimaju, na probleme koje dijele i na vrlo različita okruženja iz kojih se dopisuju.

Ključne riječi: Julije Bajamonti; Alberto Fortis; korespondencija; talijansko prosvjetiteljstvo; dalmatinsko prosvjetiteljstvo

Autorska prava: © 2025 Autor(i). Ovaj je rad dostupan u otvorenom pristupu sukladno s licencijom Creative Commons Imenovanje 4.0. međunarodna.

Copyright © 2025 The Author(s). Open Access: This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.